

BUTLLETI

DEL GRUP D'ESTUDIS SITGETANS

Any XII

Agost/Novembre 1988

N.º 45/46

Vinculacions sitgetanes amb «LA LLUMANERA DE NOVA YORK»

DAVID JOU I ANDREU

El Grup d'Estudis Sitgetans, en un dels seus primers butlletins (novembre 1976), va dedicar diverses pàgines a «La Llumanera de Nova York». Havia atret l'atenció d'Ignasi M.ª Muntaner, autor d'aquelles planes, un article sobre Sitges que publicava el número 40 de la revista de què avui parlem. Ignasi M.ª Muntaner es preguntava qui devia ser l'autor d'aquell article, sospitant, al mateix temps, que bé podria atribuir-se a Artur Cuyàs, director i fundador de la revista, i que uns mesos abans hagués passat per Sitges. Efectivament, és molt probable que l'anònima descripció, romàntica i enyoradissa, hagués sortit de la mà d'Artur Cuyàs.

Sobre el lloc de naixement d'Artur Cuyàs i Armengol hi ha dues versions. Segons l'«Eco de Sitges» (26.6.98), «nació en esta villa, de donde salió en muy temprana edad». Així mateix ho confirma el «Baluart de Sitges», que el dia 11 d'octubre de 1903 escriu, amb motiu d'una estada de Cuyàs a la nostra vila: «Desitgem que sa estada a Sitges, son poble nadiu, li rejoyeneixi l'esperit amb els recorts de sa infantesa».

Anys més tard, però, el mateix «Eco», en una nota necrològica sobre el fundador de «La Llumanera», diu que va néixer a Barcelona el 1845. Aquesta és la versió que donen totes les enciclopèdies. Pel Registre Parroquial, per altra part, tampoc no és possible confirmar el seu naixement a Sitges, perquè falten els llibres que van des del mes d'octubre del 1845 fins als primers mesos del 1859. Per tant, haurem de conformar-nos, de moment, amb el dubte.

El que sí pot afirmar-se és que Artur Cuyàs tenia a Sitges una família molt extensa. La seva mare estava emparentada amb la família Argenter, i així, gràcies a l'amic Jaume Sunyer, que ha tingut la gentilesa de deixar-nos consultar la correspondència, sabem que el nostre home era cosí de Joaquim de Miró i Argenter, el pintor luminista, del seu germà Josep de Miró, el general Miró que va lluitar per la independència de Cuba al costat dels Macco, i de les seves germanes Remei i Rosa de Miró i Argenter, aquesta última, mare del pintor Joaquim Sunyer, un dels pares del noucentisme.

Segons l'esmentada nota biogràfica que publicava l'«Eco» l'any 1925, Cuyàs, després d'haver cursat el batxillerat a Mataró, va passar a Nova York, on el seu pare estava establert, per tal d'ajudar-lo en els seus negocis. Sembla que un cop allí va treballar en la redacció del diari espanyol «Crónica de Nueva York» i fou corresponent del «Diario de Barcelona», del «Diario de la Marina» de l'Havana i d'altres. Treballà en l'exaltació de Cervantes a Nova York, propugnant i contribuint a la creació d'un monument a l'autor del Quijote en aquella ciutat, i

ultra la publicació de «La Llumanera» (1874-1881), va donar a la impremta l'any 1876 el famós «Diccionario español-inglés e inglés-español», adoptat, entre d'altres institucions docents, per les acadèmies militars i navals dels Estats Units. Pel seu esperit patriòtic i les seves campanyes contràries a la insurrecció cubana, es va veure obligat a fugir l'any 1898 cap a Londres, passant més tard a Madrid. Allí va col·laborar en «La Epoca» i «El Imparcial», i va publicar «El Hogar español». Treballà, associat amb uns enginyers anglesos, en la canalització del Manzanares, segons explica per carta a la seva cosina Remei. Va escriure algunes obres de teatre en castellà i en anglès, i curiosament, segons les notes del setmanari «El Eco de Sitges», va musicar algunes poeses, entre d'elles una de Bécquer titulada «Volverán las oscuras golondrinas», que en el seu temps fou popularíssima.

L'«Eco de Sitges» procurava deixar constància de cada ocasió destacable de la vida d'Artur Cuyàs, en les seves pàgines. «El Baluart», malgrat els antagonismes que el separaven de l'anterior setmanari, també va deixar-nos en notícia.

La correspondència d'Artur Cuyàs amb la seva cosina Remei ens descobreix un altre aspecte de les relacions sitgetanes amb «La Llumanera de Nova York». La més destacable és la que escrivia el 21 d'agost del 1879 des de Nova York amb el segell de La Llumanera, on comenta un article que va publicar-se a l'original revista catalana. La cosina Remei li havia manifestat que estava una mica avergonyida d'haver sortit a les pàgines de «La Llumanera», al costat d'altres escriptors més coneguts. Artur Cuyàs li respon, curiosament en castellà: «*Lejos de eso te diré franca y sinceramente que fue una de las que más me gustaron, y tal vez la más a propósito por su forma y por su fondo para el objeto a que iba destinada. Te doy por ella mil gracias y espero te animes de nuevo a enviarme algún trabajo que lo acogeré y publicaré con muchísimo gusto. Yo también deseo que me digas, no sólo tu opinión acerca de "ese número especial", sino de las tres amigas más inteligentes, e igualmente lo que opinas respecto a la polémica a que ha dado pie...*»

Aquest «número especial», de què parla Cuyàs, és el número 49 de «La Llumanera» (maig 1879), on a més de publicar un versos llarguíssims de sis «escriptoras y poetisas catalanas y balears», s'hi troba l'article, titulat «De quin color són les coses», firmat per «Remei». És el de la cosina Remei de Miró i Argenter. No sabem si aquest fou l'únic article de la nostra autora que va publicar-se en les pàgines de la revista nova-yorquina.

Una altra col·laboració sitgetana a «La Llumanera», la trobem en el número 55, en el mes de novembre del mateix any 1879, amb el títol de «Carta de Sitges», que és una descripció actual i entusiasta de la vila, on es detalla de manera optimista l'existència de la nova carretera de les costes, de les avançades obres del ferrocarril, a punt d'inaugurar-se, de la il·luminació a gas i de les grans perspectives per al futur de Sitges. La carta era firmada per Rafael Costa, sitgetà d'adopció, fundador de la «Revista Suburense» i de la fàbrica de gas.

No totes les col·laboracions havien d'ésser literàries, i així podem veure com la redacció de La Llumanera es felicitava en el número 41 (setembre 1878) per una carta que havia arribat a les seves mans i que publicava en aquelles pàgines com un exemple a seguir. La carta, escrita en català a Santiago de Cuba el 16 d'agost del 78, anava dirigida al director de La Llumanera, encapçalada per un «Estimat paísà», donava compte d'haver recollit «entre lo comers d'aquesta plassa 45 subscriptors nous». Anava firmada per Bartolo Carbonell, és a dir, Bartomeu Carbonell i Batlle, pare de Josep Carbonell i Gené.

Per altra part, «La Llumanera de Nova York» al mateix temps que en el transcurs de la seva publicació dona notícies de tot Catalunya, parla sovint de Sitges, com ara de la publicació de la «Revista Suburense», la perforació de l'últim túnel del ferrocarril, el de la Falconera, la gran festa del Vinyet celebrada a Cuba el 1877, i en diverses ocasions dona notícia del pas per Nova York de Bartomeu Carbonell i Batlle. La constatació d'aquesta última circumstància ens fa creure que Artur Cuyàs era molt amic de Bartomeu Carbonell per haver passat tots dos la seva infantesa a Sitges.

Bartomeu Carbonell i Batlle era un home molt actiu, d'una activitat gairebé frenètica, carac-

terística que va propiciar que se'l conegués amb el sobrenom de «Tribulacions» o «Bulla bulla». A Cuba havia fet de viatjant i havia recorregut bona part d'aquell país. De retorn a Sitges va dedicar-se al conreu de la vinya i a l'exportació de moscatell, col·laborà amb alguns escrits a les pàgines de l'Eco, fou regidor de l'ajuntament diverses vegades, i en l'ocasió de ser nomenat fill predilecte de Sitges el Doctor Robert, de qui també era amic d'infància, va fer el discurs d'oferiment i presentació.

Sabem també que Bartomeu Carbonell havia anat a l'escola que dirigia el senyor Caballero, instal·lada al carrer de Jesús entre els anys 1850 i 1862. El senyor Caballero va col·laborar en el «Diario de Villanueva y Geltrú», i sota el pseudònim de «Fray Gregorio» havia sostingut grans polèmiques amb altres diaris vilanovins. Anys més tard, el senyor Caballero va passar a Tarragona, d'on era fill, i la mort el va sorprendre essent director del «Diario de Tarragona» (Eco 22.2.1891). ¿Seria molt atrevit pensar que Artur Cuyàs i Bartomeu Carbonell havien anat plegats a l'escola del senyor Caballero, i que allà va néixer l'afició al periodisme del futur fundador de «La Llumanera»...?

En tot cas, aquesta afició, si que la devia transmetre Bartomeu Carbonell al seu fill Josep, fundador de tantes i tan excel·lents publicacions, l'«Amic de les Arts» entre d'elles, i soci fundador del nostre Grup d'Estudis. L'any 1929, Josep Carbonell i Gené, actiu col·laborador de la revista «OC», publicada a Tolosa de Llenguadoc, va escriure amb motiu dels grans èxits de Tomàs Alva Edison un petit article on reproduïa un retrat del cèlebre inventor nord-americà dedicat als lectors de «La Llumanera de Nova York» l'any 1880. En aquell article de Josep Carbonell rememorant «La Llumanera», nosaltres, si ens ho permeteu, hi volem veure un petit homenatge al seu pare, a Artur Cuyàs i tal vegada, al senyor Caballero.

Breu esbós sobre el cavaller Bernat de Fonollar i el castell de Sitges del segle XIV

ANGELS PARÉS CORRETCÉ

El cavaller Bernat de Fonollar és potser una de les figures més destacades i suggestives, capaç de relacionar la Vila de Sitges amb el passat històric-medieval del Principat. La seva personalitat ni de bon tros ha estat analitzada des d'un punt de vista global; hom en té referències esporàdiques a partir dels estudis puntuals sobre la seva figura que han anat fent alguns estudiosos del poble. El present treball és d'antuvi un breu assaig sobre Bernat de Fonollar i la seva vida al voltant del castell de Sitges. Penso que la present comunicació pot donar informacions noves en relació a aquest personatge, però la feina no està del tot feta ja que romanen força documents encara inèdits als diferents arxius de Catalunya.

La documentació que s'ha escorcollat en aquest treball es troba a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, dins el fons de la Pia Almoina. Concretament l'intent de reconstruir l'antic castell de Sitges durant l'època de Fonollar ha estat possible gràcies a l'inventari que féu fer Blanca d'Abella, segona muller de Bernat, dies després de la seva mort, el 1326. L'inventari, que també es troba a l'A.C.B., és una exhaustiva descrip-

ció de tots els béns mobles que hi havia al castell. És a partir d'aquests quatre pergamins de 2 m. 32 cm. de llarg per 60,5 cm. d'amplé que s'ha intentat fer la reconstrucció de la planta del castell amb l'ajut d'un altre document, aquest de l'any 1606, on de nou s'inventariaria l'edifici per ordre dels procuradors de la Pia Almoina, i que fou publicat per Ferran de Segarra, l'any 1903 al «Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona» amb el títol d'«Inventari del castell de Sitges de l'any 1606». L'inventari de l'any 1326 ha estat publicat als quaderns de les «Acta Medievalia» de la Facultat de Geografia i Història de Barcelona.

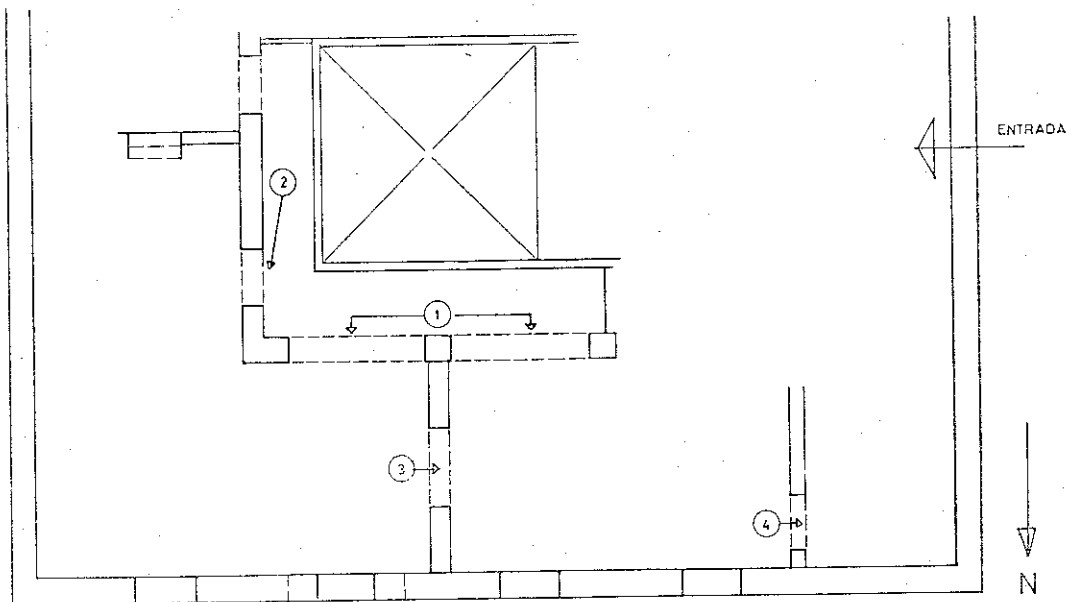
Un cop vistes les fonts, intentarem fer-ne una valoració històrica sense cap mena de pretensió, essent conscients que molta informació sols es cita a tall d'hipòtesi.

Sabem que Bernat de Fonollar fou vice-gerent del procurador general del Principat de Catalunya en el regnat del rei Jaume II. Fonollar havia obtingut el castell per cessió d'Agnès de Sitges i del seu marit Berenguer de Fonollar el 1306. Pels serveis prestats al rei obtingué el «mer i mixt imperi» (any 1921) de Sitges i

Campdàsens mentre visqués. Fonollar morí a Vilafranca del Penedès l'any 1326, deixant l'usdefruit dels castells de Sitges, Campdàsens, Selma i Tivissa a la seva muller Blanca i després de la seva mort, part d'aquests dominis, havien de passar a la Pia Almoína de Barcelona.

La nova documentació estudiada permet anar un xic més enrere, a fi i efecte de poder veure altres facetes d'aquest cavaller. Així doncs, i seguint un esquema cronològic, trobem que els pares del nostre cavaller foren Guillem de Fonollar i Elisenda, aquest matrimoni tingué almenys dos fills: Guillem, casat amb Maria, que degué heretar les propietats de la família Fonollar de Sant Joan Despí i Sant Just Desvern, i Bernat. Guillem de Fonollar pare degué morir cap allà el 1271, ja que hi ha un document d'aquesta

signen ambdós diversos documents, sobretot deutes. Aquest matrimoni no tingué fills, almenys no hi ha cap document on es parli de l'existència de successió, Fonollar sempre fa suposicions sobre fills possibles, però mai reals. La segona muller fou Blanca d'Abella, descendent i emparentada amb els Abella i Guimerà, Blanca sobrevisqué el seu marit 15 anys i morí el 1341. El seu testament es troba a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Aquest testament ha estat estudiat per l'autora d'aquesta ressenya i és inèdit. Pel que sembla aquest matrimoni tampoc no donà fills a Bernat de Fonollar, ja que quan Blanca fa testament, nomena hereu universal el seu nebot Bernardó de Guimerà, i si aquest mor els béns passaran al seu germà Gisbert de Guimerà. També deixà part del seu

RESTES DE L'ANTIC CASTELL DE SITGES CONSERVADES ENCARA AVUI A L'AJUNTAMENT

1. Arcs de mig punt, un de pedra picada i l'altre de pedra polida, que hi ha a la Conselleria de Governació.
2. Porta amb llinda de pedra polida.
3. Porta a l'interior de les oficines, feta amb blocs de pedra polida. Al mig hi ha el signe de la creu.
4. Porta dins de les ofcines.

data on s'anomena el tutor dels fills menors de Guillem, ja mort. Aquest fou el seu germà Ramon. L'any 1284 Bernat heretà un alou franc anomenat mas d'en «Calopa» i «Pefus» del terme de Sant Joan Despí, el 1286 empenyorà el castell de «Solario» de la parròquia de Sant Joan Despí. Guillem de Fonollar fou castlà del castell de Tivissa, càrrec que heretà Bernat des de l'any 1282. Aquest castell, després de la mort de Bernat de Fonollar i per ordre testamentària seva, fou heretat per Umbert de Fonollar, fill d'Arnau de Torrelles, pel que sembla individu protegit per Bernat, ja que dins l'inventari del castell s'esmenten un cavall i una caixa plena d'estrís i robes, propietat d'Umbert, això ens fa pensar que aquest personatge vivia amb Fonollar al castell.

Bernat de Fonollar es casà dues vegades. La primera amb Saurina. La primera data on apareix el matrimoni és del 1284, i el 1299 encara

patrimoni a Novella de Muncada i a Blanqueta, filles del difunt Gisbert d'Abella, germà de Blanca. Blanqueta vivia amb el matrimoni al castell de Sitges, com ens demostra l'inventari, i rebé béns mobles del castell per voluntat de Bernat.

* * *

Pel que fa a l'estudi concret del castell de Sitges l'inventari analitzat és un exhaustiu recull de tots els béns mobles que hi havia, el notari que dugué a terme l'escriu va anar descrivint fil per randa totes les coses que allí hi havia, i és gràcies a aquesta minuciositat que avui podem fer aquesta reconstrucció parcial de les diferents cambres de l'edifici.

El document es pot dividir en quatre parts: la primera descriu els béns del castell de Sitges i una casa adjacent, la segona esmenta tots els pagesos que han de pagar delmes al senyor de Sitges i Campdàsens, la tercera inventaria els

béns del castell de Tivissa i Selma, i la quarta part són les esmenes i correccions del document.

Pel que fa al castell de Sitges sembla que aquest tenia una planta baixa on hi havia els estables amb rossins, propietat de Bernat menys un que era d'Umbert, de diferent mida i color, un celler, la cort dels porcs i l'aviram i la cambra-presó per als esclaus que eren 4 homes (2 de blancs, 1 negre i 1 llor) i 4 dones (totes blanques). A més en aquesta cambra hi havia els grillons per fermar-los a la nit, com era costum de l'època. Al voltant d'aquesta planta baixa hi havia l'hort del castell, amb una petita casa adossada, que devia servir de cambra per guardar els mals endressos ja que tots els estris que se'ns descriuen semblen força vells i atrotinats. L'hort era cuidat per un hortolà anomenat Pasqual.

Tot seguit passem a la planta baixa, formada per la sala, molt ben equipada, amb nombroses peces de vaixel·la que porten l'escut del cavaller o bé de Blanca. Crida l'atenció una copa daurada, amb esmalts i tapa cisellada que li regalà el rei de Mallorca. També es descriuen tota mena de robes: llençols, tovalloles, tovallons, vestits, barrets, sandàlies, dos carners, dues pintes de marfil, etc. Tot aquest embalum de coses es trobava dins d'arquibancs i caixes de fusta ferrada. Per la quantitat de mobles-armaris cal pensar que la sala devia ser força gran i espaiosa.

Sortint de la sala, el notari passa a la zona dels dormitoris. Segons el nombre de posts inventariades sembla que l'edifici degué tenir uns sis dormitoris, dos d'ells molt ben parats. El més important, i per tant el del matrimoni, tenia dos llits de posts, un amb un dossier, obsequi del germà de Blanca, el frare Ferrer

(citada posteriorment en el testament de Blanca). La cambra també comptava amb una gran quantitat de llençols d'ús de l'hospital, i dins d'una caixeta la vídua tenia dues ampolles amb bàlsam, unes medecines i sucre, així com 2 afibllalls de seda verda amb fils d'or.

Un altre dormitori degué ésser el de Blanqueta, també força ben parat. Dels dormitoris es passa a la cambra d'armes. Allà es trobaven els arnesos, armes, una tenda i un tendal de Bernat de Fonollar. Una caixa amb documents de la cúria de Sitges, i altres referents al seu càrrec reial i als altres castells del cavaller. Tota aquesta documentació romangué en mans de la vídua, per tant no degueren passar conjuntament amb el castell a mans de la Pia Almoina. En aquesta cambra també hi ha els dos únics llibres del castell, un titulat «L'Evangeli de St. Joan», que és descrit com una valuosa joia amb relligadura de plata, i un altre, relligat en cuir, titulat «De vicis e de virtuts, que comença: aço son los X manaments de Nostre Senyor, etc.» (cita textual del document). Aquí també es guardaven els diners dels castells. Fins i tot se'ns fa estrany trobar tants diners en mans de Fonollar, ja que, pel que demostra la documentació estudiada era un personatge força malgastador i molt mal pagador. Sobretot ens trobem amb molts deutes reclamats pels mercaders-juics de Vilafranca del Penedès. Malgrat això, en el moment de fer l'inventari hi havia dos sacs de diners, un amb 189 sous i 1 òbol i un altre amb 186 sous 8 diners i 1 òbol, un dels sacs portava el senyal heràldic de Guimerà i Abella.

La cuina és la darrera cambra escorcollada pel notari. Estava ben proveïda, amb llegums, alls, oli, vi..., una pastera per a fer el pa, etc.

I l'inventari segueix descrivint els altres béns que Bernat de Fonollar posseïa en altres indrets del Principat, com ja he dit abans.

Una mica més sobre la fàbrica Tarrida

ANTONI VIGÓ

Quan ja estava a la impremta el QUADERN n.º 22 editat pel G.E.S. en què faig una mica d'història d'aquesta indústria, el bon amic David Jou i Andreu em fa ver arribar dues notes tretes del «Diario de Barcelona» del 1879 que donen un gir a unes de les qüestions que allí s'esmenten.

En aquest diari van aparèixer uns anuncis dels productes de la fàbrica Tarrida encapçalats per les frases: «Privilegio exclusivo» i «Calzado hecho a máquina». El dia 21 de febrer d'aquest any una carta al director signada per Juan Cubera Manalet pregunta «... ¿qué se entiende por tal privilegio?» i continua «No puede haber privilegio de introducción de la máquina, pues la casa constructora no ha hecho tal concesión. Ni tampoco... de invención ni de introducción de calzado cosido a máquina», ja que, segons el denunciador, fa «10, 12 o 15 y más años» que es fa calçat cosit a màquina a Madrid, Barcelona, Maó i l'Havana. Però no cita el tipus de màquina ni la casa constructora.

El fabricant Tarrida no va contestar aquesta carta i fa menció sempre d'aquest «privilegio». Encara l'any 1886 en els anuncis de l'«Eco de Sitges» diu: «Fábrica de calzado cosido a máquina. Con Real Privilegio». Nosaltres també ens podem preguntar doncs quin és aquest privilegi. Seria un tipus especial de cosit a màquina i el senyor Cubera, segurament de la competència,

li retreu el de cosit a màquina en general? O bé només seria el privilegi de servir el calçat a les tropes de Cuba i Filipines i el senyor Tarrida es prou murri per a disfressar la concessió involucrant altres qüestions de la fabricació per a augmentar així la seva producció? Per altra banda aquest privilegi, si no és un monopoli no li dona cap avantatge sobre els altres fabricants, que també cusen a màquina segons el signant de la carta, excepte donar-se categoria, que potser és el que dol al senyor Cubera.

En l'anunci citat es diu que el calçat d'home val entre 7'50 i 18'50 ptes., el de dona entre 3'50 i 15 ptes., i el de cadet entre 5'50 i 9 ptes. Això l'any 1879. I en canvi el 1904 quan fa una descripció de la indústria per a la Junta Local de Reformas Sociales diu que una dotzena de parells valen 50 pessetes. Han passat vint-i-cinc anys i encara que una cosa és el preu de venda i una altra el preu de fàbrica, dona, en comparació, un preu molt baix. Serà també una maniobra perquè els impostos i contribucions li resultin menys carregosos?

És difícil de jutjar a més de cent anys vista, però jo m'atreveixo a inclinar-me per la segona de les hipòtesis, després d'haver estudiat tot el procés de la compra de la fàbrica. Per tirar endavant la seva empresa fa malabarismes dins del que avui en diem l'economia i la propaganda.

El Farell i el Castell Episcopal

IGNASI M. MUNTANER

Recentment s'ha publicat en el diplomatarí de la catedral de Vic (1) un document, el n.º 537, datat el 5 de setembre del 988, ara fa mil anys, en el qual el comte Borrell intercanvia amb la seva dona Eimeruda el castell de Rodanes, és a dir, el d'Eramprunyà, amb un alou que Eimeruda tenia a Tuixén, a la banda solèlla de la serra de Cadí. En aquesta permuta s'esmenten els límits del terme del castell d'Eramprunyà, que en el segle X tocava la banda llevant del terme de Sitges. Aquests límits eren: a llevant la vall del Liobregat fins al mar, a migjorn la mar «gran» fins «ad ipso Farello», a ponent el terme d'Olerdola, és a dir, el lloc «que dicunt castrum Episcopale», i al nord el terme de Cervelló, és a dir el castell de Subirats.

Deixant de banda les afrontacions del terme d'Eramprunyà que cauen lluny de Sitges, ens interessa d'una manera especial el tros que tocava la nostra frontera oriental. Potser cal començar situant-nos en l'època i en el territori. Des del primer terç del segle X, el comte Sunyer havia establert els límits del terme d'Olerdola que per la banda de Sitges i Ribes passaven per les Sitges, el Picorb, la font Anastàsiu (segurament els ulls de Sembori) i la font de Codines (2). Aquest terme inicial d'una extensió molt gran es va anar subdividint, i en temps dels bisbes barcelonins Guilarà (937-959) i Pere (962-973) es va crear i poblar el terme del castell de Bell-lloc o Ribes (3). En aquells temps Sitges encara formava part del castell de Ribes, del qual se'n separà posteriorment, potser vers l'any 1000. Tot el terme de Ribes, que per la banda de mar anava des de Sitges a llevant fins a La Geltrú a ponent, va ser des del començament propietat de l'Església, més concretament del bisbat de Barcelona.

Vegem ara el lloc que el document de l'arxíu de la catedral de Vic que he esmentat al començament indica com límit entre els termes d'Eramprunyà i el de Sitges, és a dir el de Ribes o d'Olerdola. Com hem vist el text diu «transit usque ad ipso Farello». Aquest topònim, que jo sàpiga, avui ja no existeix, s'ha perdut. On era? Sabem que el límit oriental del terme d'Olerdola per la part de Sitges passava per la carena que separa les terres de Sitges de les de Vallcarca-Campdàsens. Aquestes terres en el segle X eren del terme d'Eramprunyà i no es van incorporar al de Sitges fins a finals del segle XIV. Ara bé, aquesta carena és la que neix a mar, bé al costat de les antigues casetes de la Guàrdia Civil, bé a la punta de la Cova del Pebre, segons com es miri, i passa per la Trinitat, la penya del Llamp, el puig de Sant Isidre, el d'en Boronet, el turó Rodó, la Sivina i segueix cap el nord seguint el límit actual del terme de Ribes. Algun lloc d'aquesta línia rebia en aquell temps el nom del Farell. Preferentment ha de ser un lloc prop del mar, perquè el document diu «de meridie in ipsa mare magnam et sic transit usque ad ipso Farello», és a dir, el límit «sud per la mar gran i així va fins al Farell». Per tant, i resumint, el Farell ha de correspondre a algun lloc entre la Trinitat, la penya del Llamp i el Picorb.

I per què el nom de Farell? Aquest mot és evidentment un diminutiu de far. En el lèxic actual far es fa servir quasi exclusivament per a designar una torre vora del mar que en llocs difícils indica on és la costa a fi d'orientar els

vaixells, però aquest no ha estat sempre el seu significat. Així hi ha fars a terra endins, on no hi ha cap necessitat de guiar vaixells. Per exemple, poble d'El Far prop de Guissona, el santuari del Far als cingles de Tavertet o El Far d'Empordà a pocs quilòmetres de Figueres. I és que un far també és una foguera de senyals (4), relacionada o no amb el mar. Per tant, el nom del nostre Farell deu fer referència a un punt elevat des del qual s'encenen fogueres de senyals quan amenaçava algun perill. Aquest lloc havia de ser, clar, prop d'un lloc de guaita, des del qual es podia veure una gran extensió de terreny. Ara bé, a la costa del terme actual de Sitges hi havia dos punts usats normalment com a lloc de guaita, un era la Falconera (5) i l'altre la Trinitat. Així, per exemple, el llibre d'actes de l'Ajuntament de Sitges diu en data de 3 d'agost del 1704: «Un correu de sa Excel·lència... nos entregà una carta... ab la qual nos ordena posem talayas per si acàs se descobrís la armada enemiga fent los focs y fums acostumats. Y obehint als ordes de sa Excel·lència, luego férem anar un home a la Santa Trinitat... [i en endavant] se ha anomenat per fer guàrdia a las costas lo pare ermità de la Santa Trinitat; donant-li alguna cosa per lo treball» (6). Per tant, veiem com la Trinitat era un lloc clàssic de guàrdia i com per avisar d'algun perill s'hi feien «focs i fums», que es devien veure per ponent des de Sitges i per llevant a la plana de Campdàsens. Aquest costum és un dels que es mantenen inalterats durant segles, de manera que si això és el que es feia en el segle XVIII, el mateix es degué fer, amb tota seguretat en el segle X. Crec, doncs, que el nom de Farell ha de correspondre als voltants de la Trinitat, amb els seus cims més propers (7), i per tant en aquest lloc cal localitzar, fins que aparegui nova documentació, aquest topònim de fa exactament mil anys.

Un altre punt interessant és el nom de «castrum Episcopale» donat al terme de Ribes. És curiosa la multiplicitat de noms que ha tingut el castell de Ribes. En la seva carta de població (8) se l'anomena «castrum nuncupatum Bello Loco, qui vocitantur Ribas», és a dir el «castell anomenat Bell-lloc, que anomenen Ribes», i ara se li diu «castell Episcopal». Evidentment els dos primers noms fan referència a la seva situació, en un lloc de bona vista, dalt d'unes ribes, i el tercer al que n'era el senyor, el bisbe. Que aquest castell Episcopal era el de Ribes és fora de dubte perquè el territori del castell de Ribes era el que hi havia immediatament a ponent del terme d'Eramprunyà. Recordem de nou que en aquell segle Sitges encara no era independent i que formava part del terme de ribetà.

Això permet també de mirar de trobar una explicació per al nom, enigmàtic, que apareix en un document de l'any 999 (9), la vila Episcopal. En ell es diu que el terme de Cubelles limita a orient amb «ipso torrente qui est ad vila Episcopale», és a dir, amb el torrent que hi ha junt a la vila Episcopal. Aquest torrent és amb tota certesa el que avui s'anomena de la Pastera, que passa per sota del carrer de la Unió, a Vilanova, dividint, o potser unint, La Geltrú i Vilanova. Generalment s'ha interpretat que aquesta «vila» era La Geltrú (10), en primer lloc pel desig, ben lloable, d'atorgar antiguitat a aquesta població, però també perquè sembla clar que al

voltant del castell de Ribes mai no hi va haver cap poblat important que justificués el nom de vila. Ara bé, en l'alta edat mitjana el nom de vila té un significat molt imprecís, i tant es pot referir a una sola casa, com a unes poques cases, com a un veritable poblat. Per tant, dintre d'aquesta vaguedat podríem incloure molt bé, sense gaires problemes, el reduït grup de cases, poc importants, que hi devia haver a redós del castell de Ribes, sigui al costat del castell mateix sigui a Sota-ribes. En resum, crec que cal pensar, si no partim d'idees preconcebudes, que el «castrum Episcopale» del document de Vic i la «vila Episcopale» assenyalada en els límits de Cubelles eren dos noms d'una mateixa cosa.

Ve a confirmar-ho un altre document de l'any 1002 (11) en el qual es donen els límits del terme de Canyelles indicant-los d'aquesta manera: per orient el castell d'Olivella, «de meridie affrontat in ipso alaude de ipsas Ribas vel in ipsa vila Episcopale», per ponent en el castell que anomenen de Sant Esteve (de Castellet) i pel nord amb els llocs de «Trestorno» i de «Magriniano». Aquest document diu que el límit sud de Canyelles és l'alou de Ribes o la vila Episcopal, i Canyelles no limitava pas al sud amb La Geltrú sinó amb el terme de Ribes, igual com a llevant i ponent ho feia amb el terme d'Olivella i de Castellet (12). Per tant, el que cal deduir és que el límit sud era el terme de Ribes o (fent servir una conjunció disjuntiva que indica la possibilitat de fer servir un altre nom) vila Episcopal. Aquesta és la lectura normal de les paraules del text i mai no hauríem pensat en cap altra interpretació si no s'hagués anat formant la idea que vila Episcopal volia indicar la Geltrú, interpretació que el document de Vic sembla contradir. El document del 1002 es repeteix al peu de la lletra, pel que fa als límits de Canyelles, en un altre document del 1161 (13).

Pel que fa al nom concret de La Geltrú apareix per primera vegada amb la forma de Guisaltrud en el testament de Guisla, la dona de Mir Geribert, en l'últim quart del segle XI (14). Torna a aparèixer en una infeudació de La Geltrú feta a Arnau Mir, fill de Mir i Guisla, pel bisbe de Barcelona, vers el final del segle XI (15). El 1154 és citada en un breu del papa Anastasi IV (16). En 1183 en un jurament d'Arnau de Ribes al bisbe de Barcelona (17). El 1187 en el testament de Pere de Vilafranca (18). I ja posteriorment en els anys 1230, 1260, 1274, 1275, etcètera (19). Per tant, el castell-vila Episcopal apareix documentalment des del 988 i Guisaltrud (La Geltrú) vers 1080, cent anys més tard.

Albert Virella proposa encertadament una etimologia germànica per al mot Guisaltrud (20). Efectivament la primera part del nom, Guisal, ve de diverses paraules germàniques emparentades, Gisil, Gisila, Gisile, Gisla, Gisal, Gel, Gil, que volen dir «fletxa» i que han donat noms com Gisilbert, Guislabert, Gisela, Gislemar i altres (21). La segona part, -trud, és un altre mot germànic, procedent de Trud, Trude, Trudi, que té el significat de «fort» i que forma part de noms com Anstruda, Edeltruda, Hiltruda, Aime-druda, etc. (22). Per tant, Guisaltrud vol dir «fletxa forta» si bé és possible que en el segle XI aquest nom ja no fos entès pels que l'usaven. Devia ser un nom tradicional del qual ja s'havia oblidat el significat. Penso que la forma Guisaltrud, sense terminació femenina, suggereix que el nom era masculí. L'article femení la, antigament «ipsa», que l'acompanya no devia tenir relació amb el gènere del nom sinó amb el fet de referir-se a una vila, ciutat, població, noms comuns femenins. Pel que fa al

pas de la forma primitiva Guisal- a l'actual Gel- és la mateixa evolució que ha originat noms com Gelabert, Genarà, Genmar, Gesenc o Gelvira, tots els quals venen també de la mateixa arrel Guisal-.

Només resta alludir a la forma discordant, castell de «Gertrude», que trobem en 1221 i en el segle XVIII (23), com si el nom de Geltrú vingués de Gertrudis. Es tracta de formes completament minoritàries i tardanes que no poden tenir cap força. De totes maneres cal dir que en el retaule de l'església de Santa Maria, parròquia de la Geltrú, hi ha actualment una imatge de santa Gertrudis, potser com a record del nom de Gertrude que algunes vegades s'ha donat a la Geltrú (24).

(1) EDUARD JUNYENT I SUBIRÀ: *Diplomatari de la Catedral de Vic*, Vic (Patronat d'Estudis Ausonencs), 1980-87 (en curs de publicació), pàg. 458.

(2) VEGÍ'S I GNASI M.ª MUNTANER: *El document de dotació de l'església de Sant Miquel d'Olèrdola*, a «Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans» del n.º 21 (XII.81) al 41/42 (VIII/XI.87), concretament en els n.ºs 32-34.

(3) VEGÍ'S la carta de població del castell de Ribes a J. M.ª FONT RIUS: *Cartas de Población y Franquicia de Cataluña*, vol. I, Madrid-Barcelona (CSIC) 1969, n.º 10.

(4) VEGÍ'S *Diccionari Català-Valencià-Balear*, vol. 5, mot Far. I. JOAN COROMINES: *Diccionari Etimològic i Complementari de la Lengua Catalana*, vol. III, mot Far.

(5) Així es pot veure indicat al mapa de la quadra de Garraf fet per Nicolau de Credença que hi ha a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

(6) GNASI M.ª MUNTANER: *Sitges i els conflictes catalans dels segles XVII i XVIII*, Sitges (Grup d'Estudis Sitgetans) 1978, pàg. 47. Les cursives introduïdes en el text són meves.

(7) Com per exemple aquell en què hi ha ara una antena per a orientar els avions cap a l'aeroport del Prat.

(8) VEGÍ'S la nota 3.

(9) *Libri Antiquitatum*, vol. IV, n.º 173 (Arxiu de la Catedral de Barcelona), amb un resum a Josep Mas, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, vol. 9, n.º 196.

(10) ALBERT VIRELLA I BLODA: *Vilanova i la Geltrú*. Barcelona (Selecta) 1974, pàg. 26.

(11) J. RIUS SERRA: *Cartulario de «San Cugat» del Vallès*, Barcelona (CSIC) 1945-48, n.º 364.

(12) En canvi al nord no cita cap terme sinó dos llocs. Per què aquesta diferència? La raó és evident, al nord limitava amb Olèrdola i en el document no es podia pas dir que Canyelles limitava al nord amb Olèrdola quan Canyelles mateix era una part del terme d'Olèrdola. Per aquesta banda calia donar uns altres límits que no fossin un terme.

(13) *Cartulario* n.º 1039.

(14) VIRELLA, o. c., pàg. 58 i 141.

(15) VIRELLA, o. c., pàg. 141 i nota 31 de la pàg. 147.

(16) VIRELLA, o. c., pàg. 87 i 98.

(17) VIRELLA, o. c., pàg. 98.

(18) VIRELLA, o. c., pàg. 99 i nota 26 de la pàg. 103.

(19) VIRELLA, o. c., pàg. 166, 170, 152 i 171.

(20) VIRELLA, o. c., pàg. 139.

(21) No hi ha inconvenient que una forma Guisaltrud vingui d'una arrel Gi- com Gisal. Ja adverteix Moll (Francesc de B. MOLL: *Els llinatges catalans*, Palma [Moll] 1982, pàg. 48) que una d'única arrel poden derivar dues formes gi- i gui-.

(22) Per a aquests noms i els del punt anterior vegí's els noms corresponents a JOSEP M.ª ALBAGES I OLIVART: *Diccionari de noms de persona*, Barcelona (Ed. 62) 1980.

(23) VIRELLA, o. c., pàg. 141 i 156.

(24) De totes maneres aquesta imatge no pot servir per a reforçar la validesa del nom de Gertrude perquè és moderna. Efectivament, aquest retaule procedeix del desaparegut convent dels pares caputxins de Vilanova. Fins 1925 tenia a la part baixa un gran sagrari que tapava la fornícula inferior central de les nou que hi ha al retaule. Sobre seu, en la fornícula central hi havia una imatge de la Mare de Déu. En el 1925 es va treure el sagrari i la Mare de Déu va baixar a ocupar la fornícula inferior i el lloc que ella va deixar buit el va ocupar una imatge de santa Gertrudis, nova, feta per l'escultor Josep M.ª Camps Arnau (1879-1968). Aquest retaule fol malmès en 1936 i va ser restaurat en 1944. He tret aquestes dades de l'opuscle *Festa Major de La Geltrú. 1980*. Vegí's en les pàg. 11, 12 i 15 (fotografies) i el text en general.

Amèrica i els sitgetans (3)

PERE SERRAMALERA I COSP

CAPITOL II (continuació)

11 de juliol. ... JOSEP MONTANER i RIBERA, natural de esta parròquia, fill de Pau Montaner i Mariagna Ribera, casats; «marit que era d'Antònia Vidal, que d'edat de 40 anys, morí en Maracaibo el 23 de febrer del dit any; se li han cantat 3 oficis, 3 nocturns, 3 laudes de difunts amb assistència de 17 presbíters» (id. id. fol. 167 v.).

20 d'agost. ... BARTOMEU RICART i ROCA, comerciant, natural de esta parròquia, fill de Baldiri Ricart, mariner, i de Marina Roca, casats; «marit que era de Antònia Saumell, que d'edat de 40 anys va morir en Cuba, als 11 de febrer del dit any; dit dia... amb 15 presbíters» (id. id. fol. 171).

Any 1805

5 de desembre. En l'església parroquial... SALVADOR MATAS i BALLESTER, natural de esta parròquia, fill d'Anton Matas, mariner, i de Magdalena Ballester, casats; «que d'edat de 24 anys morí en Amèrica...; dit dia se li cantaren 3 misas, 3 prosas, 3 lletanies, 2 nocturns i el laudes de difunts amb assistència de 13 sacerdots» (id. id. fol. 193).

6 de desembre. ... JOSEP ARTIGAS i FERRAN, natural de esta parròquia, fill de Manuel Artigas i Maria Ferran, casats; «marit que era de Teresa Bori, que d'edat de 34 anys morí en Amèrica...; dit dia... amb assistència de 13 presbíters» (id. id. fol. 193 v.).

7 de desembre. ... MAGÍ FERRAN i QUADRAS, solter, natural de dita parròquia, fill de Manuel Ferran, passamaner, i de Ventura Quadras; casats; «que d'edat de 20 anys morí en Nova Barcelona als 10 de juliol de 1805; dit dia se li han cantat 2 nocturns amb assistència de 13 presbíters» (id. id. fol. 195 v.).

Any 1806

17 de març. En l'església parroquial de la vila de Sitges, bisbat de Barcelona, se han cantat 3 oficis per l'ànima del «quondam» GAUDENCI VINOSA i PASQUAL, natural de dita parròquia, fill de Tomàs Vinosa i de Teresa Pasqual, casats; «que d'edat de 17 anys va morir en Amèrica...; dit dia se li cantaren 2 nocturns amb assistència de 4 presbíters» (id. id. fol. 203).

14 de juny. ... pel «quondam» PERE CARBONELL i MATAS, mariner, natural de esta parròquia, fill de Joan Carbonell, mariner, i de Josepa Matas, casats; solter, «que d'edat de 20 anys, morí en Puerto Rico...; dit dia se li cantaren 2 nocturns, 2 lletanies, amb laudes de difunts i assistència de 8 presbíters» (id. id. fol. 208).

Any 1807

24 d'abril. ... JOSEP PASQUAL i ROMEU, natural de dita parròquia, fill de Josep Pasqual i de Rosa Romeu, casats; «viudo segons se asseix i se ignora de qui, que d'edat de 27 anys, morí en Santiago de Cuba en Amèrica als 25 de novembre de 18...; dit dia se li cantaren 3 prosas, 3 lletanies i tot l'ofici de difunts amb assistència de 18 presbíters» (id. id. fol. 224 v.).

2 de maig. ... JOSEP PLANAS i ALMIRALL, boter, natural de Ribes, habitant en Sitges, fill de Pere Planas, pagès, i de Maria Almirall, casats; marit de Maria Pla, «que d'edat 30 anys, morí en Amèrica en Nueva Espanya, el 22 de

gener de 1805, segons carta de Manuel Pla i Coll, son cunyat, dirigida a mi lo baix escrit curat, feta en Veracruz el 8 de març de 1805 i amb un altre de la mateixa fecha dirigida a Josep Pla, comerciant de Sitges, son germà; dit dia se li cantaren 3 oficis amb assistència de 8 presbíters» (id. id. fol. 225).

7 de juliol. ... JOAN OLIVELLA i PLANA, mariner, natural de esta parròquia, fill de Joan Olivella i de Margarida Plana, casats; marit que era de Rosa Plana, «que d'edat de 30 anys morí en lo canal anant cap a Buenos Aires lo any 1805, no se sap el dia; dit dia... amb assistència de 7 presbíters» (id. id. fol. 227).

Any 1808

8 d'agost. En la església parroquial de Sitges, bisbat de Barcelona, se ha celebrat de cos present, novena i cap d'any per l'ànima del «quondam» JOAN SAGARRA i QUADRAS, natural de esta parròquia, fill de Magí Sagarra i de Josepa Quadras, casats; «que d'edat de ... anys, morí en Amèrica...; dit dia se li cantaren 3 oficis, 3 prosas, 3 lletanies i tot l'ofici de difunts amb assistència de 19 presbíters» (id. id. fol. 248).

11 d'agost. ... MANUEL CARBONELL i VIDAL, solter, natural de esta parròquia, fill de Manuel Carbonell i de Josepa Vidal, casats; «que d'edat de 39 anys morí lo dia 9 d'agost de 1807 en Cuba; dit dia... amb assistència de 17 presbíters» (id. id. fol. 248 v.).

2 de desembre. ... CRISTÒFOL VIDAL i GARRIGA, ... fill de Salvador Vidal i de Teresa Garriga, casats; «marit que era de Maria Casanovas i Robert, que d'edat de 38 anys morí en Cuba als 16 de juliol de 1808; dit dia se li cantaren 1 prosa, 2 nocturns i laudes amb assistència de 9 presbíters» (fol. 5 v. del Llibre d'Òbits, 1808-1824).

Any 1809

31 de maig. En l'església parroquial de la vila de Sitges, bisbat de Barcelona, se han celebrat 3 misas de cos present, novena i cap d'any per l'ànima del «quondam» JOSEP PARELLADA i CARBONELL, fill de Joan Parellada i Antònia Carbonell, casats, marit que era de... de Ribera, «que d'edat de 30 anys morí el dia 3 de setembre de 1807 en Barranquilla, partit de Cartagena de Indias; dit dia se li cantaren 3 misas, 3 prosas, 3 lletanies i tot l'ofici de difunts amb assistència de 24 presbíters» (Llibre d'Òbits 1808-1825, fol. 21 v.).

12 de juny. ... JOSEP VILANOVA i VILAR, natural de esta parròquia, fill de Miquel Vilanova i Francisca Vilar, casats; marit que era de Maria Francisca Masó, «que d'edat 32 anys morí en les aigües de Cartagena de Indias al 21 de febrer de 1808, segons relació del pilot Ramon Batlle, que estava en el propi barco; dit dia també se li cantaren 3 misas, 3 prosas e lletanies, 3 nocturns i laudes amb assistència de 16 presbíters» (id. id. fol. 24 v.).

9 d'octubre. En l'església parroquial de la vila de Sitges, bisbat de Barcelona, se han celebrat 3 misas de cos present, novena i cap d'any per l'ànima del «quondam» JOSEP ROS i MESTRE, solter, natural de dita parròquia, fill de Josep Ros i de Josepa Mestre, casats; «que d'edat de 22 anys, morí en Veracruz...; dit dia se li cantaren ademés 3 prosas, 3 lletanies i laudes

de difunts amb assistència de 13 presbíters» (id. id. fol. 38).

16 d'octubre. ... JOSEP ROMEU i ROBERT, natural de dita parròquia, fill de Francesc Romeu i de Teresa Robert, casats; «que d'edat de 36 anys morí en Villalara en la Amèrica; dit dia... amb assistència de 9 presbíters» (id. id. fol. 39).

27 de novembre ... del «quondam» CATERINA BASCÓS i MASÓ, natural de dita parròquia, filla de Francesc Bascós i de Magdalena Masó, casats; «muller que era de Antonio Miró, que d'edat de 50 anys poc més o menys morí en La Habana als 17 d'agost precedent segons se assereix; dit dia se li cantaren ademés... amb assistència de 15 presbíters» (id. id. fol. 43).

Any 1810

15 de febrer. En l'església parroquial de la vila de Sitges, bisbat de Barcelona, se han celebrat 3 mises de cos present, novena i cap d'any, per l'ànima del «quondam» ANTONIO CAPDET, natural de Ribes, fill de Josep Caudet i de Caterina, casats; «marit que era de Antònia Junyent, que d'edat de 25 anys, morí ofegat en Montevideo en un barco del rey que se perdé el 6 de juny de 1806; dit dit se li cantaren ademés 2 prosas, amb assistència de 4 presbíters» (id. id. fol. 49).

27 de febrer. ... del «quondam» BONAVENTURA PALMETA i BALLESTER, natural de dita parròquia, fill de Pere Palmeta i de Maria Ballester, casats; «marit que era de Francisca Robert, que morí en Santa Marta als 8 de juliol de 1801, d'edat de 50 anys; dit dia se li cantaren ademés 2 nocturnos i laudes de difunts amb assistència de 4 presbíters» (id. id. fol. 50).

20 de març. ... del «quondam» JOAN PUJOL i ROVIRA, natural de El Creixell; habitant en Sitges, fill de Marc i de Maria, casats; marit que era de Serafina Saumell, «que d'edat de

35 anys morí en los mars de Veracruz o Puerto Príncipe a los últims de setembre de 1807; dit dia... amb assistència de 4 presbíters» (id. id. fol. 50 v.).

20 de març. En l'església de Sitges, bisbat de Barcelona, se han celebrat 3 mises de cos present, novena i cap d'any per l'ànima del «quondam» BARTOMEU GUIMERA i CARBONELL, natural de dita parròquia, fill de Joan Guimerà i de Rosa Carbonell, casats; «que d'edat de 45 anys, morí en la Amèrica als 13 de juny de 1806; dit dia se li cantaren 2 nocturns i laudes de difunts amb assistència de 8 presbíters» (id. id. fol. 50 v.).

14 de maig. En l'església parroquial de la vila de Sitges, bisbat de Barcelona, se han celebrat i cantat 3 mises de cos present, novena i cap d'any per l'ànima del «quondam» SEBASTIÀ COMAS i PLANAS, natural de dita parròquia, fill de Sebastià Comas i de Madrona Planas, casats; marit que era de Rosa N. «que d'edat de 36 anys morí en los mars de Amèrica a primers d'octubre de 1803; dit dia se li cantaren 2 prosas amb assistència de 4 presbíters» (id. id. fol. 55).

4 de juny. ... del «quondam» MANUEL GRAU i FONT, natural de esta parròquia, fill de Manuel Grau i Gertrudis Font, casats; marit que era de Gertrudis Batlle, «que d'edat de 38 anys, morí en la Amèrica...; dit dia, se li cantaren 3 mises, 3 prosas, 3 letanies, 2 nocturnos i laudes de difunts amb assistència de 17 presbíters» (id. id. fol. 57).

3 de juliol. ... JOSEP SAFONTS i CARBONELL, natural de dita parròquia, fill de Josep Safons i Magdalena Carbonell, casats; «marit que era d'Escolàstica Llopis, que d'edat de 38 anys, morí en Cumanà als 28 de febrer de 1810; dit dia... amb assistència de 14 presbíters» (id. id. fol. 59 v.).

(continuarà)

Aquest número ha estat publicat amb el suport de

CAIXA DE PENSIONS

"la Caixa"